

Právní dějiny církví – Téze k přednáškám 2013/2014

5. – 15. století

Prof. JUDr. Jiří Rajmund Tretera, Doc. JUDr. Záboj Horák, Ph.D.

Páté století

Jde o dobu, které prožívá křesťanský Západ diametrálně odlišně od křesťanského Východu.

Na Západě stojí romanizovaní obyvatelé Itálie, severozápadní Afriky (Maghribu) a Hispánie tváří v tvář soumraku moci Říma a úpadku civilizace (pochopitelně nemohli vědět, že jde o úpadek jen dočasný). Zbytky pohanů mezi nimi obviňují křesťany ze společného neštěstí: staří bohové se prý mstí.

Barbarští Germáni naopak prožívají dobu svého vzestupu. Na dobytých územích – v Gálii, Hispánii, Maghribu a nakonec v samé Itálii zavádějí vlastní vládu pod egidou arianismu. Někteří z nich vnikají však i jako spojenci Říma, „foederati“, na zbytky říšského území a postupně se zmocňují vlády nad ním zvnitřku. Recipují přitom stále více římskou kulturu.

Jako paradox působí, že zatímco římsští křesťané nahlízejí na vývoj politické situace převážně s obavami, je ve skutečnosti pro ně jako členy církve oslabení politické síly veřejné moci záchranou před zotročením církve. Papež se po odstěhování císaře do Ravenny na druhé straně apeninského poloostrova, při moři jaderském, stává v Římě, městě plném nebezpečí, národním hrdinou. I když v Římě politicky vládnou městské úřady pod svrchovaností nepřítomného císaře, je papež nejvyšší přirozenou autoritou města. Církev je za politického rozdrobení jedinou jednotící organizací Západu. Nejen původní obyvatelé, ale i dobyvatelé jsou předmětem misijní péče církve.

Roku 476, kdy je poslední Říman donucen vzdát se trůnu a na jeho místo nastupuje germánský náčelník, zaniká podle tradiční historiografie západořímská říše a končí starověk. Přikláníme se k novějšímu názoru, že předěl není ve skutečnosti tak ostrý a že i následující období lze chápat jako pokračování starého Říma, i když pod germánskou vládou. Významnější událostí, která značí zlom v dosavadních dějinách, je přijetí katolického křesťanství Franky kolem roku 496. Germáni se postupně smiřují s církví, organizují národy západní Evropy, vstupují do světské moci jako protějšek moci církevní, aniž by se jim podařilo církevní moc zcela podrobit moci světské. Tato jednota společnosti a současně polarizace obou mocí ve společnosti je typickým znakem západoevropského středověku.

Poslední desetiletí pátého století je pro Řím a pro Itálii opět obdobím šťastným. Díky papežství začíná v té době středisko křesťanství prožívat svou novou kulturně – politickou obrodu, zvanou gela-siánskou renesancí, trvající pak ještě dlouho ve století následujícím.

Pro křesťanský Východ je od tohoto století smutnou skutečností, že nemá dost sil na to, aby Západu pomohl. Sám však neprožívá ani zvláště silný tlak sousedů ani úpadek říšské moci. Bezbolestně se od roku 395 od západního světa odděluje a vytváří si nyní již svůj vlastní svět. V předcházející kapitole jsme jej nazvali jako byzantský způsob vlády a vztah státu a církve v něm jako caesaropapistický. K podrobnějšímu vysvětlení těchto pojmů se vrátíme v dalším oddíle, kdy je budeme moci ilustrovat v jejich dějinně rozvinutější formě.

Politicky bezstarostnější křesťanský Východ pokračuje v pátém století v dosavadním zápase o hlubší pochopení křesťanské zvěsti, o její správné věroučné formulování. Zatímco teologická diskuse čtvrtého století kroužila kolem Boží jednoty, vystupuje nyní do popředí vztah mezi božskou a lidskou přirozeností Kristovou. O božství Kristově se již nepochybuje; předmětem sporu je buď ostré oddělování obou podstat (až po rozdělení osobnosti, což je tendence antiošské školy) nebo jejich úplné splynutí (až po absorpci lidské stránky: tendence alexandrijské školy).¹ Obě dilemata byla řešena na obou ekumenických koncilech: efezském a chalcedonském.

¹ Volně citováno podle Fröhliche, s. 39.

Augustín a Pelagius

Asi od roku 400 počíná učitelská a literární činnost církevního otce *Aurelia Augustina*, který se záhy po svém obrácení a křtu stal knězem a brzy nato biskupem v městě Hippo Regio v Africe.² Počíná dosti rozsáhlou knihou zvanou *Vyznání*. Ta obsahuje řadu jeho osobních závěrů ve věcech víry a světa kolem a četných velmi originálních postřehů z doby obrácení svého autora.

Augustin se pak pouští do ideového boje s britským (keltickým) mnichem *Pelagiem*, hlásajícím nauku o spáse lidí na základě jejich skutků. Augustin vhodnou interpretací zdánlivě rozporných citátů z Pavlovy epištoly Římanům a epištoly Jakubovy vysvětlil vztah mezi vírou a skutky v životě křesťana ve smyslu církevní tradice a zdůraznil primát víry.³

Díky Augustinově myšlenkové práci nedošlo k přílišnému rozšíření *pelagianismu*, který ve svých důsledcích příliš otevíral prostor pro osobní pýchu a pro redukci křesťanství na pouhé plnění náboženských a mravních předpisů. Augustinův boj s pelagiánským záslužnictvím měl však podstatný vliv na teologické myšlení církve a výklad církevního práva po dlouhá staletí, ba dokonce až do nedávné i dnešní doby.

K Augustinovi se pro jeho popření záslužnictví hlásí jako k jednomu ze základních křesťanských myslitelů také protestanté. Augustiniánský řeholník Martin Luther své reformační úsilí na počátku 16. stol. zahájil ve svém výkladu Pavlovy epištoly Římanům, v němž se Augustina dovolává. Reformační a katolický výklad Augustinova odkazu se ovšem nekryje, ba v mnoha věcech si odporuje.

Ještě několik století po Augustinově kontroverzi s Pelagiem se církev postupně vyrovnávala se školami *semipelagiánskými*, tedy jakoby prostředkujícími mezi oběma krajnostmi. Ty našly svá centra v některých mnišských komunitách, které svým způsobem myšlení a jednání měly k pelagianismu blízko.

Augustín a jeho nauka o dvojí obci

Roku 410 Augustin píše své dílo *De civitate Dei*, které ve svých důsledcích přináší nové prvky do právní a státoprávní oblasti. Myšlenka **dvojí obce**, světské a církevní, v Augustinově díle propracovaná, jejich vzájemného napětí a spolupráce, byla úžasným přínosem do evropské vědy o společnosti. Je základem, z jehož některých prvků se vychází dodnes.

Vizigóti pustoší roku 410 Řím a přesídlují do krajiny kolem Toulouse

Předzvěstí pádu západořímské říše byla invaze vizigótských vojsk do Itálie. V pomstě za neústupnost západořímského **císaře se sídlem v Ravenně** (místo Říma sídlil v tomto přístavě na italském pobřeží Jadranu již dlouhodobě) napadli Vizigóti pod vedením svého krále **Alaricha** Řím, celé město vyloupili a zplundrovali. Jako ariáni však ušetřili kostely a další církevní objekty. Nebyli sice katolíky, ale ariánské vyznání jim pomohlo udržet úctu aspoň k základním křesťanským hodnotám.

Po příchodu do jižní části Galie (dnešní Francie) založili Vizigóti roku 418 říši, která bývá v historiografii označována jako „*tolosánská*“, neboť od té doby po dobu téměř jednoho století byla jejím hlavním městem *Tolosa* (franc. Toulouse).

² V oblasti Karthága, dnes Tunisko.

³ Tyto Augustinovy myšlenky jsou o jedenáct století později rozvinuty reformátorem Martinem Lutherem, do takové krajnosti, že se staly pro katolickou církev nepřijatelnými.

Tato epocha vizigótské říše trvala do roku 507, kdy Vizigóti byli vytlačeni franskými vojsky z jihozápadní Galie, a proto přemístili centrum své moci do svých držav mezitím získaných na území Hispánie. O jejich tamější „*toledánské*“ říši pojednáme v kapitolách o šestém a sedmém století a počátku osmého století.

Kláštery na Azurovém pobřeží

Dva baziliánské kláštery na Riviéře byly významným misijním střediskem v oblasti křesťanského Západu hned po klášteře v Ligugé u Poitiers z poloviny čtvrtého století. Byly založeny na začátku pátého století, tedy o století dříve, než v Itálii vznikl první benediktinský klášter na světě, a přibližně v téže době, kdy v Africe vznikají první řeholní sdružení kanovnícká podle řeholí Augustinových.

Roku 410 založil Honoratus klášter Lerinum u Nizy a roku 415 založil Cassianus, klášter sv. Viktora u Massilie (Marseille). Ve sporu mezi Augustinem a Pelagiem měly pověst semipelagiánských klášterů. Byli středisky vzdělání, které v nich postupně získali téměř všichni budoucí biskupové Galie.

Augustinova řehole

Církevní otec a biskup Augustin je autorem několika řeholí pro *společný život kněží*. Na rozdíl od konoibitského života mnichů (monachů), kteří zůstávali většinou laiky a žili podle řehole sv. Bazila ve velkých hospodářsky soběstačných kláštorech (monastýrech) v původně neobydlené krajině, měl Augustin na mysli malé skupiny kněží, často shromážděné kolem biskupů, tedy základ budoucích kapitul kanovníků. Snad ani netušil, že na jeho pravidel společného života kněží později vznikne řada řeholních řádů kněžských. Některá jeho pravidla byla určena ženským komunitám. Augustin vytvořil nevědomky **druhý typ řeholního života**, zvaný **kanovníckým**, v protikladu k **mníšskému**.

Roku 430, za vpádu ariánských a málo kulturních germánských Vandalů z iberského poloostrova (Andalusie) do zemí severoafrického západu, tedy i oblasti Karthága, hipporegijský biskup Augustin naplněn velkým osobním smutkem z této události umírá.

Nestoriánský spor a Efezský koncil

Roku 428 dochází k herezi konstantinopolského patriarchy *Nestoria*, který oddělil lidskou a božskou přirozenost (physis) v Kristu až příliš (lze hovořit o radikálním duofyzitismu). Navzdory tehdy se rozvíjející mariánské úctě porodila podle dogmatických formulací Nestoriových Panna Maria pouze lidského Krista. Proto ji Nestorius označuje titulem Kristorodička.

Třetí ekumenický koncil, svolaný na rok 431 do maloasijského Efezu, kontroverzi řeší. Koncilu předsedá jménem papeže Celestina patriarcha Cyril Alexandrijský. Spor byl vyřešen. Závazným článkem víry se stalo spojení obou přirozeností v Kristu, aniž by toto spojení bylo chápáno jako smísení obou přirozeností. Pro mariánské dogma v toho vyplývá, že Panna Maria porodila Krista jako člověka i Boha a přísluší jí titul *Bohorodička* (Theotokos).

Odloučené *nestoriánství* se však konstituovalo ve vlastní církevní útvar v Mezopotámii a v Persii (na jejichž později islamizovaných územích působí nestoriánské církve jako malé menšiny dodnes). Dočasně vyvinuli nestoriáni své misijní úsilí v některých středoasijských oblastech, zejména v Mongolsku.

Christianizace Irska

Křesťanství proniklo v pozdním starověku i na britské ostrovy, především na území jižní Velké Británie, která byla až po Hadriánův val v Nothumbrii (jen mírně jižněji od dnešních hranic Skotska) obsazeno římskými vojsky a připojeno k římské říši.

V pátém století proniklo křesťanství i do Irska, které k římské říši nepatřilo. Apoštolem Irska od roku 432 byl *Patrik*, příslušník keltického etnika Britů z Velké Británie.

Monofyzitský spor a Chalkedonský koncil

Čtvrtý ekumenický koncil, svolaný na rok 451 do maloasijského Chalkedonu (lat. Chalcedonu), měl za úkol vyřešit kontroverzi, která pramení ze zdůraznění opačného extrému než jakým bylo nestoriánství, tj. zaujmout stanovisko k nauce, která se nazývá monofyzitství.

Hlasatelé *monofyzitismu* tvrdili, že v Ježíši Kristu převládá *jedna přirozenost* (monos physis), a to *božská*, nad lidskou, resp. že ji pohlcuje tak, jako moře pohlcuje kapku vody. Nepopírali lidskou přirozenost v Kristu úplně, jak činili již dávno předtím církví odmítnutí doketisté (kteří hlásali, že Ježíš byl člověkem jen zdánlivě), ale prakticky se této nauce blížili. Bylo nebezpečí, že monofyzitská nauka, promítnutá do pojetí církve a do církevněprávních poměrů, by přispěla k přílišnému odpoutání církve od věci pozemských a ponechání spíše jen mystického rozmětu víry.

Monofyzité se cítili být velice výsledky předcházejícího koncilu, tj. efezského, posíleni, a zahájili hned po něm po celé východní církvi bouřlivou propagaci svých názorů.

V Chalcedonu byli však monofyzité se svými názory odmítnuti. K upřesnění teologických jemností týkajících se poměru obou přirozeností v Kristu vytvořil Chalcedonský koncil další, v pořadí již *třetí kredo*, zvané chalkedonským.⁴ Také k tomuto kredo se dnes hlásí katolíci, pravoslavní i protestanté.

O několik desítek let později se od východní katolické (orthodoxní) církve odloučily *monofyzitské církve*, jako např. *koptická* v Egyptě a jí blízká církev *ethiopská* v Etiopii, *jakobitská* v Syrii a v jižní Indii, nebo *arménská* v Arménii a odtud po celém světě rozšířená. Tyto církve existují v počtu několika desítek milionů členů dodnes.⁵

Termín „církve pravoslavná, melchitská“

Odštěpení nestoriánů a monofyzitů v 5. stol. bývá nazýváno „**prvním velkým schismatem**“. Katolická církev se v zemích křesťanského východu používá od těch dob výrazně označení za církev *orthodoxní* (pravoslavnou), zatímco monofyzitské a nestoriánské církve nazývá církvemi *heterodoxními* („jinoslavnými“). Katolická církev v zemích křesťanského východu tvoří se západní katolickou církví nadále jednotu, aspoň tak to bývá deklarováno, s výjimkou několika krátkých přechodných období.⁶

Protože katolická církev (na východě zvaná též pravoslavnou) byla – na rozdíl od jinoslavných církví – podporována světskou mocí východořímských (byzantských) císařů (používajících též titul král, řec. basileus), začala být v zemích Předního východu semitskými národy nazývána též církví *melchitskou*, „královskou“ (semitský výraz pro krále zní melech).

⁴ Následuje jako třetí kredo po kredo apoštolském (římském) a nicejsko-konstantinopolském.

⁵ Čtenář může být poněkud zmaten skutečností, že i tyto z hlediska katolického i pravoslavného (orthodoxního) pohledu jinoslavné (heterodoxní) církve ve svých názvech používají výraz pravoslavná (orthodoxní) církev. Mají na to jistě z neutrálního konfesněprávního hlediska světského řádu nárok. Poučený religionista

⁶ Např. akaciánské schisma, fociánské schisma.

Až v roce 1054 dochází k „druhému velkému schismatu“, tj. rozdělení církve na katolickou církev v jednotě s papežem a mimo ní stojící autokefální pravoslavné církve (pravoslavné církve stojí výlučně pod vlastními patriarchy či metropolity).

Řím za papeže Lva Prvního

Lev Veliký zachránil roku 452 Řím před dobytím hordami hunského dobyvatele *Attily*, označovaného jako „bič Boží“. Vyšel mu naproti a přemluvil ho, aby od dobytí Říma upustil.

Roku 455 tentýž papež opětovně Řím zachránil, a to před vypálením germánským kmenem *Vandalů*, jehož vojska se přeplavila přes moře ze své državy v Africe.

Ještě více se Lev proslavil jako vynikající kazatel, myslitel a organizátor. Jeho exegeze se čtou dodnes, zejména v denním oficiu latinské církve.

Království Odovakarovo a království Theodoricovo

Když byl západořímský císař *Julius Nepos* svržen vojevůdcem *Orestem* (kdysi Attilovým sekretářem v Pannonii), vládl Orestes prostřednictvím dítěte. Byl jím poslední vládce římského původu v západořímské říši, šestiletý chlapec **Romulus Augustulus**. Byl dosazen na trůn roku 475.

Orestes tehdy odmítl přidělit stálá sídla římským vojákům germánského původu, což vyvolalo jejich vzpouru v čele s příslušníkem kmene Sciri (nebo Rugi)⁷ **Odovakarem** (lat. *Odoacer*, staročesky *Otakar*).

Odovakar o sobě prohlásil, že je zástupcem východořímského císaře a že na něho z tohoto titulu vládá nad Římem a Itálií přešla. Byla to ovšem jeho vlastní jednostranná konstrukce, bez vědomí císaře v Konstantinopoli.

Na tuto koncepci navázal vůdce Ostrogótů **Theodoric**, který roku 493 svrhl Odovakara z trůnu, držel ho v zajetí a sám se ujal královské moci v „zastoupení císaře“, rozuměj konstantinopolského (byzantského).

Nastala půlstoletí trvající **epocha ostrogótského panství nad Římem a celým apenninským poloostrovem**.

Gelasianská renesance od roku 492

Za pontifikátu papeže **Gelasia I.** (492–496) se nejen zastavuje celkový demografický pokles zemí dřívější západořímské říše, ale v následujícím období se Řím stává „...střediskem bohatého života církevního (renaissance gelasianská), zvláště právního. Vznikají tu první *sbírky autentických textů* práva celé církve, *chronologicky* uspořádané, vedené myšlenkou *universalismu papežského*.“⁸

Gelasius teoreticky rozvádí Lvovu nauku o papežském primátu.

⁷ Viz Encyclopaedia Britannica.

⁸ BUŠEK, Vratislav, s. 56.

Změny epoch v evropských dějinách: starověku, středověku, novověku

Začátek středověku

a) **roku 476** zanikla jednotná západořímská říše, vůdčí složka antického světa, a proto starší historiografická škola ho považovala za předěl starověku a středověku.

Dnes je za důležitější symbol zlomu věků považován buď

b) **rok 496**, kdy ze severu do Galie přicházející **Frankové**, nastávající tvůrcové po staletí nejsilnější západoevropské říše, *přijali křesťanství přímo v jeho katolické podobě*, bez okliky přes arianismus (křest jejich krále **Chlodvíka** v Remeši), tedy rok symbolizující značnou církevně politickou změnu, rozšíření jednoty katolického světa a přenesení politického těžiště západních zemí na sever,

c) **rok 526**, symbol spíše duchovní, kterým je *zrušení platonské akademie v Athénách*, poslední pohanské vysoké školy, tedy poslední výspy koexistence dvojího náboženství - pohanství a křesťanství. Jednota společnosti - Corpus Christianorum - platí od této chvíle jak na Východě, tak na Západě až *do konce středověku*.

Začátek novověku

Za konec středověku a tím za počátek novověku můžeme považovat na Východě rok 1453 - dobytí Konstantinopole Turky, a na Západě rok 1517 - likvidace křesťanské jednoty počínající vystoupením náboženského reformátora Martina Luthera (dříve se uváděl rok 1451, tj. objevení knihtisku rytcem Johannem Gutenbergem, nebo rok 1492, tj. objevení prvních amerických ostrovů mořeplavcem Kryštofem Kolumbem).

Šesté století

Palma

Roku 502 stanovil synod v *Palmě*, že papež nepodléhá žádnému pozemskému soudu (*prima sedes a nemine iudicatur*).⁹

Pokračující gelasiánská renesance

V jejím rámci působil opat a právník **Dionysius Exiguus**¹⁰ († 540), který sestavil čtyři sbírky právních předpisů a stal se autorem našeho křesťanského letopočtu (i s chybou ve výpočtu Kristova narození).

Frankové a katolictví

Významným činitelem při šíření křesťanství na západ od dolního toku Rýna byli **Frankové**, první germánské etnikum, které přijalo křesťanství přímo v katolické podobě, bez přechodného období ariánského. Roku 507 vytlačili ariánské **Visigóty** z jihozápadní Galie do jejich držav v Hispánii. Roku 534 Frankové rozšířili svou svrchovanost na území **Burgundů**, kteří již předtím, v roce 510, přešli od ariánství ke katolictví.

Mnišství, organizované na Západě v téže době **Benediktem z Nursie**, který právě roku 529 založil *klášter Montecassino* u Neapole,

⁹ cf CIC/1983, c. 1404

¹⁰ v překladu také: Diviš Krátký (Malý)

Vivarium a přechod antické vzdělanostní tradice na mnišské kláštery

Uzavření athénské akademie vytvořilo reálné nebezpečí ztráty souvislosti s antickou kulturou. Roku 540 však **Cassiodorus**, bývalý ministr *Theoderichovy* ostrogótské vlády, založil v jihoitalské Kalábrii **klášter Vivarium**; tam dal vybudovat rozsáhlou knihovnu starověké literatury. Celoživotním úkolem mnichů tohoto kláštera bylo studium teologie i světských věd, jejich manuální prací bylo přepisování knih.

Bez stálého přepisování starověkých knih by totiž došlo k jejich zániku, zejména opořebení. *Vivarium* a další kláštery, především benediktinské, které převzaly přepisovatelský úkol, zachránily znalost antické vědy, kultury i uměleckých děl pro další věky.

Od doby, kdy Frankové přijali katolické křesťanství, se ostatní Germáni postupně smiřují s církví. Organizují politické národy západní Evropy, vstupují do světské moci jako protějšek moci církevní, aniž by někdy dosáhli toho, že by se církevní moc zcela podrobila moci světské.

Burgundi a Vizigóti

Roku 510 přešli od ariánství ke katolictví *Burgundi*. Pod vládou krále **Zikmunda** začali recipovali římské právo a zahájili dobu rozkvětu. Značně později – až roku 587 – následovali burgundský příklad toledští *Vizigóti*, vedení králem **Rekkarede**m.

Byzantská říše

Byzantská **říše** se stala konzervátorem specifického modelu propojení světské obce a církve, zvaného **cézaropapismus**, jenž se ukázal jako nepříliš šťastný jak pro církev, tak pro světskou obec. Církev byla v Byzanci včleněna do mocenských struktur státu, císař zasahoval do církevní legislativy, svolával koncily a synody, uplatňoval v církvi administrativní moc (zejména při obsazování úřadů) a někdy zasahoval i do oblasti liturgických a věroučných předpisů.

K utužení tohoto systému došlo za vlády **Justiniána I.** (527 – 565). Tento panovník zrušil *platónskou akademii v Athénách* (529). Tak byl *dovršen Theodosiův obrat z roku 391*. Avšak i na byzantském území se udržela jistá polarizace mezi oběma společenstvími, příznačná pro křesťanství, která se výrazně projevila o dvě staletí později v období ikonoklastických bojů, probíhajících od roku 726.

Západní mnišství

Uzavření athénské akademie vytvořilo reálné nebezpečí ztráty souvislosti s antickou kulturou. K tomuto přerušení však nedošlo. Mnišství, organizované na Západě v téže době **Benediktem z Nursie**, který právě roku 529 založil **klášter Montecassino** u Neapole, se ujímá práce na udržení antické vzdělanostní tradice, včetně přepisování knih. roku 540 založil **Cassiodorus**, předtím ministr ostrogótské vlády *Theoderichovy*, v jihoitalské Kalábrii **klášter Vivarium**; tam dal vybudovat rozsáhlou knihovnu starověké literatury. Celoživotním úkolem mnichů tohoto kláštera bylo studium teologie i světských věd, jejich manuální prací bylo přepisování knih. Tak přešlo mnoho prvků z literárních tradic antické aristokracie do tradice mnišské.

Bez stálého přepisování starověkých knih by totiž došlo k jejich zániku, zejména opotřebením. *Vivarium* a další kláštery, především benediktinské, které převzaly přepisovatelský úkol, zachránily znalost antické vědy, kultury i uměleckých děl pro další věky.

Přechod Germánů ke katolictví

Roku 510 přešli od ariánství ke katolictví *Burgundi*. Pod vládou krále **Zigmunda** začali recipovali římské právo a zahájili dobu rozkvětu.

Značně později – až roku 587 – následovali burgundský příklad toledští *Vizigóti*, vedení králem **Rekkaredem**. Od svého sjednocení ve víře s původním iberským obyvatelstvem začali s ním také etnicky splývat v jeden celek a vytvářet základ pro budoucí španělské národní vědomí. O kulturním vzestupu Vizigótské říše od té doby svědčí také rozvoj církevního práva na tomto území. Toledský koncil z roku 635 přijal za přítomnosti sevillského biskupa **Isidora**,¹¹ sbírku kanonického práva zvanou *Collectio Hispana*, která obsahovala zákonodárné dílo sedmnácti toledských místních koncilů.

Irsko a irokotská misie

Daleko za hranicemi *Orbis Romani*, v **Irsku**, které se tehdy nazývalo *Scotia*, se vytvořil zvláštní, svébytný typ církevního života, v němž hrály ústřední roli kláštery vybudované na klanovém principu, které sloužily zároveň jako sídla biskupů. roku 563 zahájil mnich **Kolumba Starší** stavbou kláštera Hy na ostrově Iona irskou misii ve Skotsku. Od konce 6. století začíná mohutný misijní výboj mnichů z Irska, nazývaných **Iroskoty**, po celé Evropě. Byl veden **Kolumbou Mladším**, který se s dvanácti druhy vylodil v Bretani a vydal se na misijní cestu Franskou říši. Ve Vogézách založil 3 kláštery, z nichž klášter v *Luxeil* sehrál významnou úlohu v evropských dějinách. Později byl založen také klášter *Bobbio* v Lombardii, který sehrál rozhodující úlohu při přechodu Langobardů ke katolictví.

Křesťanství proniklo v pozdním starověku i na britské ostrovy, také za hranice, okupované římskými posádkami. Irsko, zvané také Hibernia nebo Scottia, bylo pro křesťanství získáno evangelizací, kterou zahájil britský keltský misionář **Patrik** roku 432. „Na oplátku“ zase roku 563 založil irský mnich **Kolumba Starší** na hebridském ostrově *Iona*, nalézajícím se na severovýchod od Irska, nový klášter pod jménem *Hy*. Odtud započala christianizace dnešního Skotska.

Řehoř Veliký a jeho pontifikát

Léta 590 až 604 byla dobou pontifikátu prvního mnicha na papežském stolci: **Řehoře I. Velikého**.

Dříve než přijal řeholní roucho, absolvoval jako člen římské senátorské rodiny kariéru ve veřejných úřadech. Stal se dokonce městským prefektem Říma. Ale i později v církevních službách mu byla přidělena významná diplomatická funkce. Byl *apokrisiarius* – stálý papežský vyslanec v Konstantinopoli. Itálie byla v době Řehořově rozdělena mezi území náležející ariánským *Langobardům* a území císařská, spravovaná císařovým exarchou v Ravenně, k nimž patřil také Řím. Řehoř rozmnožil a obratně organizoval patrimonium Petri, pozemkový majetek, který byl jakýmsi základem budoucího papežského státu. Ohradil se proti konstantinopolskému patriarchovi Janovi IV., který užíval titul ekumenický patriarcha. Sám však ne-

¹¹ Isidor ze Sevilly (zemřel r. 656) je považován za posledního církevního otce Západu.

použil „konkurenční“ titul *universalis papa* a místo toho se označoval za služebníka služebníků Božích (*servus servorum Dei*), což po něm činí papežové do dnešní doby. Byl podobně jako Lev I. hluboce zbožný. I záchrana Říma před pustošením nájezdníků, tentokrát Langobardů, spojuje tyto dvě velké postavy papežů. Řehořova kniha pravidel duchovní péče, zvaná *Liber regulae pastoralis*, dosáhla na západě podobné obliby jako řehole Benediktova.

Franský cézaropapismus

Vztah církve a státu ve Franském království nabyl takového charakteru, že začal připomínat některé poměry v byzantské říši, a bývá proto nazýván **franským cézaropapismem**. Merovejští králové se nijak neohlíželi na mínění Říma a jmenovali za metropolit, biskupy i opaty své kandidáty.

Itálie za Langobardů

Itálie byla v té době rozdělena na dvě skupiny „šachovnicově“ uspořádaných území. První skupina náležela ariánským *Langobardům* a druhá, menší skupina, patřila Byzancinům pod mocí východořímského císaře v Konstantinopoli a byla oporou katolíků. Byzantsko-císařská území spravoval místodržitel se sídlem v Ravenně při jadranském moři. Používal titul *exarcha* (v té době to byl i titul světský).

Částí byzantských území byl také Řím. Apoštolský stolec (jako personální, nikoliv územní jednotka) byl však již tehdy – tedy dávno před vznikem církevního státu – uznáván jako diplomaticky samostatná entita.

Řehoř jako papež postupně rozmnožil a obratně organizoval *patrimonium Petri*, vlastní pozemkový majetek Apoštolského stolce, který téměř dvě století *později se stal základem* (jihozápadní částí) *církevního státu*, řízeného papežem ne jako nejvyšším reprezentantem církve a jeho ústředí – Apoštolského stolce – ale jako světským panovníkem.

Nová evangelizace Anglie

Od Řehoře I. vzešel impuls k christianizaci germánských Anglosasů. Poslal do Anglie čtyřicet mnichů pod vedením opata kláštera sv. Ondřeje v Římě **Augustina**. Ten založil roku 596 arcibiskupství v kentském *Canterbury*. Řídil se Řehohových doporučením *misijní akomodace*, tj. přizpůsobení se místní kultuře, myšlení a zvykům lidu; velký význam to mělo také s ohledem na tamní *zákonodárství*, *psané* nikoli latinsky, ale v *germánském jazyce*.

Sedmé století

Křesťanství v Anglii

Roku 627 se dal pokřtít král yorkshirský a northumbrijský **Aedwin**. V souvislosti s tím bylo v městě **Yorku** založeno druhé arcibiskupství na území Anglie.

Islám

Když se začátkem 7. století odehrávaly ve střední Evropě boje mezi Avary, Slovy a Franky a v západoasijské oblasti spolu zápasili křesťanští Byzantinci a pohanští Peršané, žádána ze stran těchto bojů netušila, že dále na jih brzy vznikne nová moc utvořená pod egidou nově vzniklého **náboženství islámského**. Jeho zakladatelem byl obchodník **Muhammad** z Mekky v Arábii (570–632), jenž měl *od roku 610* stavy vytržení, o nichž nabyt přesvědčení, že jde o *Boží zjevení (revelatio)* v podobném smyslu, jak mu rozumí židovské a křesťanské náboženství. Toto přesvědčení sdílají všichni, kdo jím hlásanou víru, tj. oddání se do vůle Boží zvané *islám*, přijímají za svou a stávají se tak **muslimy**. Náboženskou podstatou islámu je především přísný monoteismus.

Roku 622 odchází Muhammad z rodné Mekky do Jathribu, nazvaného pak Medinou (městem Prorokovým). Tato **hidžra** je v islámu počátkem nového věku. Pod vedením chalífy (nástupce Muhammadova) **Omara** byla založena od roku 634 „teokratická“ arabská říše, která se zmocnila do roku 640 vlády nad Syropalestinou, v následujícím desetiletí pak ovládla Egypt, Persii a celou severní Afriku.

Na obsazených územích žily dvě skupiny křesťanů: katolíci, zvaní také orthodoxní nebo melchité, a křesťané od nich odloučení. Katolíci vnímali dobytí své domoviny jako pohromu. A také to pro ně pohroma byla, uvědomíme-li si, v jakém rozsahu byla na těchto územích provedena jak náboženská islamizace, tak jazyková arabizace. Křesťané, kteří se od katolické (orthodoxní, melchitské) církve odloučili po ekumenických koncilech v Efezu a Chalcedonu (431, 451), tj. nestoriáni a monofyzité, zpočátku namnoze vítali okupaci jako uvolnění z byzantského jha. Avšak i na ně došlo, ve svém očekávání náboženského i etnického uvolnění se zklamali. Jen jejich malá část uchovala věrnost své víře do dnešní doby. Svůj původní jazyk na území chalífské říše ztratili úplně (syrština i koptština se zachovaly pouze jako jazyky liturgické).

Přechod Španělska ke katolictví

Od sjednocení Vizigótů (ariánů) ve víře s původním iberským katolickým obyvatelstvem začali s ním také etnicky splývat v jeden celek a vytvářet základ pro budoucí španělské národní vědomí. Součástí následujícího kulturního vzestupu Vizigótské říše byl rozvoj partikulárního církevního práva iberského poloostrova, tvořeného pravidelně svolávanými místními koncily biskupů v Toledu. Toledský koncil z roku 635 přijal za přítomnosti sevillského biskupa **Isidora**,¹² sbírku kanonického práva zvanou *Collectio Hispana*, která obsahovala zákonodárné dílo sedmnácti toledských místních koncilů.

Osmé století

Maurská okupace Španělska

Roku 711 po vítězné bitvě u Jerez de la Frontera pronikli arabští *conquistadoři* na Iberský poloostrov, zničili Vizigótskou říši a založili maurské panství. V této zemi však nebyli, pokud jde o islamizaci a arabizaci tak úspěšní, jako na dříve okupovaných územích. Sjednocení ve víře a vysoká právně-kulturní úroveň, jichž obyvatelé této země dosáhli za vlády

¹² Isidor ze Sevilly (zemřel r. 656) je považován za posledního církevního otce Západu.

Vizigótů, přinesly své ovoce: iberské národy dokázaly více okupantům odporovat a později, od roku 866 zahájit národně osvobozovací boj – *reconquistu*, úspěšně ukončenou roku 1492.

Christianizace německých zemí

Mezitím probíhala od roku 690 anglosaská misie v dnešních německých zemích. Roku 719 papež **Řehoř II.** pověřil rodáka z Wessexu **Winfrieda Bonifáce**,¹³ aby v započatém díle pokračoval i na území na východ od Rýna. Aby podpořil svou misi větší autoritou, dal se Bonifác roku 722 vysvětit papežem na biskupa, postupem času získal i hodnost arcibiskupa a apoštolského legáta. Zřídil postupně metropolitní a diecézní síť od Würzburgu a Eichstättu po Freising, Salzburg, Řezno, Pasov a Erfurt. V roce 743 konal Bonifác první německý synod *Concilium Germanicum I.*, jehož usnesení vyhlásil východofranský panovník *Karlmann* jako říšské zákony.

Obrazoborectví v Byzanci

Mimořádným úkazem v *byzantské říši* bylo století **obrazoboreckých (ikonoklastických) bojů**. Začaly roku 726 (727) výnosem, kterým císař **Lev III. Izaurijský** zakázal všem obyvatelům říše mít v kostele či v příbytku obrazy (ikony) svatých a andělů. Roku 730 rozšířil tento zákaz také na obrazy Krista a Bohorodičky Marie. Všechny dosud vytvořené obrazy byly nemilosrdně ničeny.

Co vedlo dynastii k tomu, aby se vměšovala do tak bytostně vnitřních církevních záležitostí? Na tuto otázku asi nebudeme moci nikdy dát úplnou odpověď. Pravděpodobně zde sehrály úlohu také četné prvky iracionální a voluntaristické. V tehdejší dějinném kontextu lze však vystopovat určité důvody, které mají racionální podklad:

1. Dynastie se obrazoborectvím pokusila o *zlomení vlivu mnichů*. Ti totiž představovali v byzantském cízarpapismu nejsvobodnější složku světské i církevní společnosti. Nebyli ochotni se vždy a ve všem světské moci podrobovat, což muselo překážet vladařům Konstantinopole prahnoucím po absolutismu. Vzhledem k tomu, že ikony zhotovovali především mniši, měli být zákazem ikon vyřazení ze společenské důležitosti a obliby jak u lidu, tak u kléru i části vládnoucích vrstev.

2. Dynastii možná ovlivnil jistý intelektuální stud špiček byzantské společnosti vůči výtkám ze strany *islámských sousedů*, že úcta k obrazům je barbarstvím. K tomu přistupoval nepopíratelný fakt, že tato úcta, zvaná *ikonodulii*, se v lidové praxi někdy opravdu blížila *latrii*, tedy klanění příslušejícímu pouze Bohu. Na první pohled až příliš připomínala pohanské ctění *idolů* (model), tedy *idolatrii* (modlářství).

3. Úlohu sehrál snad také *syrský původ* izaurijského rodu. Syřané měli ve srovnání s Řeky, hlavními tvůrci ikon, menší smysl pro výtvarné umění.

Na obranu ikon se postavili nejen mniši za rozhodné podpory prostého lidu, ale také učený teolog **Jan z Damašku**,¹⁴ všichni východní **patriarchové** a sám papež **Řehoř III.** Naproti tomu císař **Konstantin V. Kopronymos** svolal roku 754 synod do města *Hiereia*, aby získal náboženskou podporu pro své obrazoborecké zásahy. Nezáčastnili se ho ani patriarchové, ani zástupce papeže, z hlediska kanonického práva nebyl platným. Odpor mnichů pak zlomila světská moc násilím. Boj ukončila na čas kolem roku 787 císařovna **Irena**, která se postavila na stranu ikonodulskou. Církevní představitelé využili tohoto momentu ke slavení 7.

¹³ Bonifác bylo Winfriedovo řeholní jméno.

¹⁴ Samostatný postoj Jana z Damašku byl usnadněn tím, že Sýrie byla v té době již v moci chalífátu.

ekumenického sněmu v Nikaji, který vyřešil spor o uctívání obrazů po naukové stránce. V dalším století dynastie boj proti ikonám ještě jednou na čas obnovila, ale neúspěšně.¹⁵

Je zajímavou skutečností, že i byzantská církev, jindy tak poslušná vůči světské moci, se v tomto krajním případě vzmohla k odporu. Středověká *bipolárnost obou mocí*, i když v trochu zastřené formě, se tedy uplatňovala i na *křesťanském Východě*.

Obrana franské říše proti arabskému vpádu

Roku 732 zastavil **Karel Martel**, franský majordomus z rodu Karlovců, arabskou expanzi svým vítězstvím v bitvě u *Poitiers* ve střední Francii. Vytlačil Araby až za Pyreneje.

Frankové a papežství

Roku 751 požádal **Pippin Mladší**, zvaný Krátký, poslední majordomus Franské říše, papeže **Zachariáše** o znalecký posudek, zda má být i navenek moc v rukou toho, kdo skutečně vládne, či jen vládce formálního. Na základě kladné odpovědi donutil posledního krále z dynastie Merovejců Childericha III. k odstoupení, poslal ho do klášterního ústraní a sám se ujal vlády. Na základě volby franským říšským shromážděním byl pak arcibiskupem Bonifácem za přítomnosti franských biskupů pomazán na krále.

Papež **Štěpán II.**, tísněný langobardským obklíčením, se roku 754 vypravil za Pippinem přes Alpy, uzavřel s ním dohodu ve *Quierzy*, pomazal ho v Saint Denis u Paříže znovu na krále a předal mu titul *Patricius Romanorum*. Pippin daroval papeži lenní vztah k některým územím ve střední Itálii. Toto *Patrimonium Petri*, světská država papežství v rámci lenního systému, mělo papeži zajistit obranu proti násilí ze strany nejbližších sousedů. Ve skutečný církevní stát se toto panství proměnilo až v době renesanční.

Roku 768 se ujal královské vlády Pippinův syn **Karel Veliký**, jeden z nejnadanějších a nejúspěšnějších vládců ve středověku. Roku 774 papež **Hadrián I.** nechal doplnit sbírku kanonických předpisů, kterou pořídil kolem roku 540 Dionysius Exiguus, a daroval ji Karlu Velikému. Ten ji nazval *Collectio Dionysio-Hadriana* a vřadil ji do systému právních předpisů franské říše.

Stinnou stránkou Karlovy vlády se stal násilný hromadný křest Sasů v roce 777 a pozdější krvavá likvidace jejich povstání.

O vánocích roku 800 korunoval papež **Lev III.** v bazilice sv. Petra v Římě krále **Karla Velikého** jako císaře římského. Ač byl údajně iniciativou papežovou překvapen, chápal Karel sám od té doby své postavení tak, že je *Bohem korunovaný vládce římské říše*. „Východní Řím“ ostře protestoval: uznal Karla za císaře Římanů, teprve když mu byly o několik roků později postoupeny Benátky a dalmatské pobřeží.

Deváté století

Vlastnické kostely

Germánské právní myšlení vytvořilo institut **vlastnických kostelů**, který zapustil kořeny zvláště ve Franské říši a byl výslovně uznán i papežem *Eugenem II.* roku 826. Podle to-

¹⁵ Na památku definitivního vítězství ikonodulie v roce 843 slaví pravoslavné církve každoročně „velký svátek ortodoxie“.

hoto právního systému patřila vlastníku pozemku jak půda, tak na půdě zřízený kostel. Rozhodoval pak o duchovenstvu kostela, jako by to byli jeho vlastní poddaní (či použijeme-li dikci dnešní doby: jako jeho zaměstnanci). Dispoziční právo biskupovo vůči kostelu i duchovenstvu bylo *via facti* značně omezeno. Podobný byl vztah zemských hrabat ke katedrálám a biskupům, ke klášterům a opatům.

Tento systém korumpoval pastýře církve a byl příčinou pohoršlivých jevů a nemravností v církevní správě. Naštěstí byl ve dvanáctém století zlikvidován a nahrazen pouhým *patronátním právem* světských vrchností k některým kostelům.

Jeden z křiklavých nepořádků, kterými se svěští vlastníci prohřešovali proti církvi, bylo zneužívání klášterů, které založili jako své „vlastnictví“. Stávalo se, že sami v nich se svými rodinami bydleli, nebo do nich umísťovali své příbuzné či přátele, často dokonce s rodinami. Jmenovali opaty i ženaté muže a osobně je ovládali. Kázeň v těchto klášterech byla uvolněná.

První pokusy o reformy klášterů

Karlův nástupce – král **Ludvík Zbožný** – si byl vědom toho, že je nutná aspoň částečná náprava. Proto vyzval velkého církevního reformátora, benediktinského opata **Benedikta Aniánského**, aby v letech 816–817 konal dozor nad klášterní kázní a zval mnichy do *Cách* k rozhovorům o nápravě ve smyslu řehole sv. Benedikta.

Toto úsilí vedlo ke vzniku reformních klášterů. Z nich vycházely nejen impulzy k nápravě církevní správy, ale i k další křesťanské misii směrem na sever a východ Evropy. Jeden z takových klášterů vznikl v dolnosaském *Corvey*. Odtud vyšla misie do Skandinávie.

Spor o Filioque

Teologický spor o to, zda Duch svatý vychází jen z Otce či také ze Syna, se stal záminkou k vyřizování politických účtů mezi Východem a Západem.

Vyznání víry, vytvořené koncily v Nikaji (r. 325) a v Konstantinopoli (r. 381), obsahuje slovní obrat, že Duch svatý vychází z Otce. Od šestého století se však v *Hispanii* tento obrat doplňuje o slova „i Syna“ (lat.: *Filioque*). Tento obrat přijal a vyhrotil roku 809 synod ve franských *Cáchách*.¹⁶ Papež **Lev III.** s tím sice souhlasil, ale zamítl převzetí dodatku do vyznání víry (až roku 1014 je uvedený dodatek přijímán také v samotném Římě). Avšak již roku 863 se stává zmíněné rozhodnutí záminkou k roztržce s Východem, již podnítil konstantinopolský patriarcha **Fotios**. Ve svém listě adresovaném r. 867 třem východním patriarchům označil nauku o Filioque za zavrženíhodnou herezi a vyzýval patriarchy, aby se dostavili do Konstantinopole na synodu, která by odsoudila tehdejšího papeže Mikuláše I. Synoda sice papeže odsoudila, ale ještě téhož roku (867) byl svržen Fotiův ochránce, císař Michal III. a Fotios byl sesazen z patriarchálního stolce novým císařem Basilem I. Zároveň byl Fotios odsouzen koncilem (8. ekumenickým), který se sešel r. 869–870 v Konstantinopoli. K další, tentokrát již definitivní roztržce (*schismatu*) mezi křesťanským Západem a Východem došlo v polovině 11. století. Konstantinopolský patriarcha Michal Kerularios v roce 1053 nařídil uzavření latinských kostelů v Konstantinopoli. Papež Lev IX. poslal do Konstantinopole k vyřízení sporu jako legáta kardinála Humberta de Silva Candida. Pro nedostatečný vliv císaře, který byl ochotný ke kompromisu, a pro neústupnost na obou stranách došlo v roce 1054 k

¹⁶ něm. *Aachen*

jejich vzájemným klatbám, které měly za následek schizma, formální rozdělení církve na západní (katolickou) a východní (pravoslavnou).¹⁷

Christianizace českých zemí

Původně pohanské české země byly christianizovány (nepočítáme-li krátké působení *Amanda*, pozdějšího biskupa maastrichtského, na území Sámovy říše) až od vzniku *Velké Moravy* v mezidobí let 790 – 810. Nechybí doklady o působení *íroškotské misie* na několika místech. Nepochybná je *misie franská (bavorská)*, ale i stopy působení *italského*. Fuldské letopisy zaznamenávají křest čtrnácti českých kmenových vůdců s jejich družinami roku 845 v *Ratisboně* (Řeznu), projev franské misie. Přesto však vývojový předěl v obrácení Slovanů na našem území přichází až prostřednictvím řeckých bratří **Konstantina (Cyrila)** a **Metoděje**, kteří byli posláni na Velkou Moravu byzantským císařem Michalem III. a patriarchou Fotiem na žádost knížete Rastislava o misionáře a působili zde od roku 863. Do slovanského jazyka přeložili nejen *Bibli* a *bohoslužebné texty*, ale rovněž přeložili a upravili právní prameny: nejprve *Zakon sudnyj ljudem*, a posléze Metoděj sám, již jako arcibiskup diecéze panonsko–moravské, přeložil *Nomokánon*, sbírku církevněprávních předpisů. Chváleno bývá zvláštní písmo – *glagolice* – složené pro církevní slovanštinu.

Konstantin a Metoděj si byli vždy vědomi toho, že Velká Morava se nachází na území západního patriarchátu. Tím byl dán jejich vstřícný vztah k papežům, přes rozkol, který tehdy mezi Římem a Konstantinopolí nastal.

Franské falzifikace

Ve Franské říši dochází v té době k vytváření významných falzifikací právních předpisů. Vedle pravých sbírek právních předpisů se vyskytují v této době i takové, v nichž pořizovatel připisuje k textům, jejichž předlohu má k dispozici, také texty vytvořené podle vlastních představ a přání. Jde o sbírku zvanou *Collectio Pseudo-Isidoriana*, pořízenou kolem roku 850 v severní Galii. Pojala část pravých dokumentů, jako byla *Hispana*. Část jsou prokazatelná falza, např. tzv. Konstantinovo darování, *Donatio Constantini*, podle něhož měl císař Konstantin darovat papežům město Řím i všechny provincie Itálie a západních území a uzнат papežský primát i nad církvemi Východu. Falešné je i jméno údajného autora souboru *Isidora Mercatora*. Ptáme se: *cui prodest*, tedy komu prospěla tato falzifikace? Šlo o zájem tamních sufragánních biskupů, aby zdůrazněním ústřední moci církevní setřáslí příliš silnou nadvládu franských *metropolitů* v *Remeši, Rouenu, Kolíně a Trevíru* nad sebou.¹⁸

Jiným takovým falzem, které se tváří, jako by bylo z této doby, je pozdější pamflet, až z třináctého století, vymýšlející historku o údajné papežce Janě, která prý měla nastoupit na papežský stolec (převlečena za muže) po smrti Lva IV. roku 855. Dlouhou dobu bylo toto vyprávění chápáno jako pravé, jeho nehistoričnost byla prokázána až od 17. století.

Uvedená historka se dává do souvislosti s temným obdobím v dějinách papežství zvaným *saeculum obscurum*. Mělo svůj počátek v polovině devátého století a trvalo až do konce desátého století. Jeho příčinou byl přílišný vliv laiků – římské šlechty a lidu – na volbu papeže. Papež byl v té době více exponentem mocenských zájmů laických příslušníků církve –

¹⁷ Vzájemné klatby z roku 1054 byly sice odvolány v r. 1965 papežem Pavlem VI. a konstantinopolským patriarchou Demetriem, rozdělení církve však trvá nadále.

¹⁸ Falzifikaci odhalil a dokázal kardinál *Mikuláš Kusanus* v patnáctém století, tedy ještě v době předreformační.

prakticky několika rodin ve střední Itálii – než univerzálním pastýřem církve. Vzhledem k ztrátě prestiže také poklesl vliv papežů na světové dění.

Desáté století

Clunyjská reforma

Zatímco poměry na Petrově stolci byly v té době tristní, na jiném místě se již připravovala obroda církve. Bylo to v *Burgundsku*, zemi, která se stala tavícím kelímkem obrodných monastických hnutí, roku 909 založil vévoda **Vilém z Akvitánie** zcela altruisticky, s úmyslem napomoci reformě církve, v burgundském **Cluny** klášter, který nejenže nepatřil žádnému světskému vlastníkovi, ale nepodléhal ani biskupovi. Byl svobodný, vyjmutý ze všech místních pravomocí a podřízený přímo Apoštolskému stolci. To byl počátek řádové *exempce*, systému, který se dodnes výborně osvědčuje. Reformu z Cluny přijalo postupně 1200 benediktinských opatství v celé Evropě, mezi nimi také na konci desátého století založené první české opatství v Břevnově.

Počátek Svaté říše římské

Také rozpadlá franská říše, rozdělená verdunskou smlouvou z roku 843 na tři díly, se pomalu vzpamatovávala z nepříznivých důsledků rivalit potomků Karla Velikého. Saská dynastie, reprezentovaná od roku 919 králem **Jindřichem I.**, vyvádí z úpadku. Jeho nástupce **Otto I. Veliký** (936–973) obnovuje *římské císařství*. Svěřuje některým biskupům území jako léna a tak z nich vytváří *říšská knížata* (toto jejich postavení trvalo do roku 1803). Pro císaře Ottona nebyla směrodatná volba biskupa podle předpisů církevního práva (*kanonická volba*), nýbrž jeho vlastní potvrzení biskupského kandidáta. Tak se stalo, že z politických důvodů usedli na biskupské stolce i císařovi příbuzní.

Založení pražského biskupství

Přesto však byly mezi německými biskupy té doby vynikající osobnosti jako např. řezenský biskup **Wolfgang**, který měl v té době zásluhu na založení *pražského biskupství* (973). Učinil tak proti ekonomickým zájmům své diecéze (a také v rozporu s názorem svých kanovníků). Jeho jednání je ukázkou misijního altruismu tehdejších stoupenců církevní reformy.

Druhým *pražským biskupem* se stal roku 982 **Vojtěch** z rodu Slavníkovců, biřmovaným jménem *Adalbert*. Byl jedním z předních vůdců církevní reformy té doby. Jeho působení mělo rozsáhlý akční radius, zasahovalo celou řadu zemí. Je dnes hodnocen jako největší evropská osobnost pocházející z Čech za celé období raného a vrcholného středověku.

Nadnárodní působení Ottona III. a Silvestra II.

Vynikající, nadnárodní osobností byl císař **Otto III.** (983–1002). Jeho cílem bylo vybudovat Svatou říši římskou jako spojení křesťanských národů (*renovatio imperii*). Napomohl vzniku samostatných mocenských celků na východ od římské říše, království polského a uherského.

Roku 999 se stal papežem **Gerbert z Aurillacu**, původně rektor dómské školy v Re-meši, potom opat kláštera v Bobbio a nakonec arcibiskup v Ravenně. Přijal jméno **Silvestr II.** a měl spolu s Ottonem III. zásluhu na vzniku dvou arcibiskupství v roce 1000: ve **Hnězdně** a v **Ostřihomi**. Prvním polským metropolitou byl ustanoven rodný bratr pražského biskupa Vojtěcha **Radim** Slavníkovec – *Gaudentius*, prvním uherským metropolitou člen Vojtěchovy družiny **Radla** zvaný *Anastazius*.

Jedenácté století

Treuga Dei

Silvestr II. vyvedl papežství z období temnoty, od jeho doby se i papežové staví do čela obrodných hnutí. Jednou z velikých zásluh církevních představených té doby je **treuga Dei**, která se prosadila od roku 1040 v jižní Francii. Od středy večer až do pondělí platil Boží mír, boje mezi rozdrobenými feudálními státečky i jednotlivými šlechtickými rody byly přísně zakázány.

Patarie

Roku 1057 začíná v Miláně lidové hnutí proti zesvětštění církve, duchovenstva i laiků, které vytváří tlak na duchovní správce, aby žili podle svých duchovních závazků. Toto lidové hnutí, označované nelichotivě jako *patarie*, tj. trhovci, se stalo významnou podporou reformních snah papežů Mikuláše II. a Řehoře VII.

Zákon o volbě papeže kardinály

Roku 1059 zavádí **Mikuláš II.** *volbu papeže prostřednictvím kardinálů*, aby napříště zabránil přílišné závislosti papežů na městě Římě a jeho obyvatelstvu: je-li svoboda volby ohrožena, může se volba provést i mimo Řím. Císař pak bude mít pouze privilegium projevit s volbou souhlas, čímž se mu projeví náležitá čest a úcta (*debitus honor et reverentia*). Spojením, který zajišťuje papeži svobodu, se stávají jihoitalsí Normani.

Boj o investituru

Zápas mezi císařem a papežem o to, kdo z nich má oprávnění obsazovat úřady metropolitů, biskupů a opatů a přidělovat jim odznaky jejich úřadů (*insignie*) vrcholí v nepříjemný spor mezi rozhodným stoupencem reformy papežem **Hildebrandem – Řehořem VII.** (1073–1085) na jedné straně a církevní reformu brzdícím císařem **Jindřichem IV.** (1056–1106) na straně druhé. Císař získává na svou stranu biskupy, zatímco na papežově straně stojí říšská knížata.

Papež se v obavách před císařem, na nějž uvalil klatbu za svévolné obsazování biskupských stolců (1076), tehdy utekl na hrad *Canossu*, sídlo své stoupenkyně vévodkyně Matildy Toskánské. Císař, který se obával sesazení ze strany říšských knížat, se neočekávaně před hradem objevil v rouchu kajícího, a tak klatba z něho musela být po třídním váhání snata. Tento výsledek se hodnotí v tom smyslu, že císař diplomatickým využitím duchovních prostředků vlastně zvítězil: potvrzuje to i dopis, který Řehoř VII. zaslal německým biskupům a knížatům.

Gregoriánská reforma

Řehoř VII. usiloval také o teoretický podklad svých zásahů vůči světským panovníkům a knížatům. V souhrnu 27 tezí, nazvaném *Dictatus papae*, nacházíme totiž tvrzení, že papež může zprostit poddané od poslušnosti vůči špatným pánům (*a fidelitate iniquorum subiectos potest absolvere*).

Dvanácté století

Wormský konkordát

Důsledkem *clunyjské obrody* je bohatá právní tvorba v jedenáctém století. Na samém jeho konci tvoří svá díla biskup **Ivo ze Chartres**. Na základě jeho myšlenek o rozdílu mezi *investiturou duchovní* (odevzdáním prstenu a berly) a *investiturou světskou* (předáním žezla) byl vyřešen i spor o investituru. *Wormský konkordát* z roku 1122, uzavřený císařem **Jindřichem V.** a papežem **Kalixtem II.**, stanovil tyto vzájemné podmínky: král (císař) se zříká investitury prstenem a berlou; volba biskupa se v Německu odehrává v přítomnosti krále (císaře), ale bez jeho součinnosti; předání léna následuje před svěcením (nežádoucí kandidát tak může být světskou mocí vyloučen), v Itálii a Burgundsku však nastává během šesti měsíců po vysvěcení (císař tedy v těchto zemích nemá možnost kandidáta vyloučit).

Nové mnišské a kanovnické řády

Současně s bojem o investituru probíhalo v jedenáctém a dvanáctém století v návaznosti na *clunyjskou reformu* v benediktinském řádu také podobné obrodné hnutí prostřednictvím jiných, nově založených řeholních komunit: *kamaldulského řádu* založeného roku 1012, benediktinského reformního směru, v jehož čele stálo od roku 1076 opatství *Hirsau* ve Schwarzwald, a *kartuziánského řádu*, založeného roku 1084 v La Chartreuse u Grenoblu.

Roku 1098 založil **Robert z Molesmu** na místě poustevny *Cistercium* (*Citeaux*) v Burgundsku mnišský klášter podle Benediktovy řehole, ale s přísnou povinností účasti na zemědělských pracích. Druhý zakladatel (*Secundus fundator*) *cisterciáckého řádu* byl **Bernard**, od roku 1113 opat dceřiného kláštera v *Clairvaux*.

Účast na reformě kromě mnišských řádů měly i **řády řeholních kanovníků**, tedy kněží, žijících ve společenství Mezi nimi nejvyššího počtu dosáhl **řád premonstrátů**, založený roku 1120 v *Prémontré* poblíž burgundského Laonu **Norbertem z Xantenu**.

Graciánův „dekret“

Nepříliš daleko od Camaldoli, v městečku latinsky nazývaném **Bononium** (italsky: *Bologna*), byl záhy založen jiný kamaldulský klášter, ale také *jedna z nejstarších univerzit* na světě.

Na ní vytvořil její profesor, kamaldulský mnich **Gratianus** v době mezi lety 1100 až 1140 sbírku dosavadních církevních zákonů, jakousi „učebnici“ práva ve stylu chrestomatie, způsobem vědecky systematickým. Později nazvanou podle něho *Decretum Magistri Gratiani*. Tímto dílem se věda kanonického práva, nazývaného v té době také *právem církevním* (*ius ecclesiasticum*), oddělila od teologie. Současně nastala polarizace práva církevního a světského. Bologna se stala světovým centrem studií obojího práva (*ius utrumque*).

Na počátku 12. století došlo k vytvoření převratného díla v kanonistice. Mnich a učitel boloňské univerzity **Gratianus** napsal s úmyslem vytvořit učebnici pro své studenty *soukromou sbírku*, která měla být kompendiem všech dosud vydaných církevních předpisů. Nazval ji **Usmíření rozporných kánonů** (*Concordia discordantium canonum*). Jeho žáci začali používat názvu *Decretum Magistri Gratiani* - **Graciánův dekret**. Tímto dílem se věda církevního neboli kanonického práva oddělila od teologie a nastala polarizace práva církevního a světského. Gracián je považován za zakladatele vědy církevního práva. Bologna se stala evropským centrem studií obojího práva (*ius utrumque*).

Graciánův žák *Paucapaulea* doplnil dílo citacemi z paralelních míst a přidal asi 155 dodatků. Jsou označeny *Paleae* (tj. staré). Rozčlenil *Decretum* v jeho první části na *distinctiones* (distinkce) a v druhé části na *causae* (kauzy, případy) a ty zase na *questiones* (kvestie, otázky). Jak distinkce, tak kvestie se dělí na základní články: *canones* (kánony). Zkratky: **D** = *distinctio*, **C** = *causa*, **q** = *questio*, **c** = *canon*. Pozdější kanonista *Quido de Baysio* strukturalizaci *Decreta* dokončil a rozdělil je do tří částí (*partes*). Třetí část se stejně jako první dělí na distinkce.

Pars prima: ministeria (služby) obsahuje 101 distinkcí: D 1–20 o pramenech církevního práva, D 21–101 o církevních osobách a jejich povinnostech.

Pars secunda: negotia ecclesiastica (záležitosti církevní) obsahuje 36 kauz: C 1–9: právo trestní a procesní, C 10–14: majetkové právo, C 15–26: *varia* (rozmanité věci), C 27–36: právo manželské (jen kvestie C 33 q 3 se zabývá pokáním - *de poenitentia*).

Pars tertia: de consecratione pojednává ve svých 5 distinkcích o svátostech a svátostinách. Při citaci se vždy dodává zkratka „de consecr.“ (*de consecratione*).

Decretum mělo velké množství exegetů a glosátorů. Označují se jako *dekretisté*. Vysvětlující poznámky nesou podle svého charakteru některý z těchto názvů: *glosa*, *apparatus*, *brocarda*, *summa*, *tractatus*.

Pograciánské kompilace

Po Graciánovi se ujalo postupně pět různých autorů úkolu sebrat mezitím vydávané papežské dekrety do sbírek, zvaných **kompilace**. Později se pro tato právníká díla ujal název *Quinque compilationes antiquae*. Některé z nich jsou sbírkami *veřejnými* (vydanými církevní autoritou), jiné *soukromými*, u některých je toto zařazení nejisté. Zvlášť veliký význam měla *Compilatio prima*, veřejná sbírka, kterou vytvořil **Bernard z Pavie** (*Papiensis*) asi roku 1190. Rozdělil ji do **pěti knih v přesném pořadí**, které se stalo od té doby tradičním a bylo opuštěno až v roce 1917. Knihy měly tyto názvy:

1. *Iudex* (o církevní jurisdikci),
2. *Iudicium* (o procesu sporném),
3. *Clerus* (právo osobní),
4. *Connubia* (právo manželské)
5. *Crimen* (trestní právo hmotné a procesní).

Křížové výpravy

Obsazení Palestiny Seldžuky, kteří na rozdíl od dřívějších okupantů – Arabů – zne-možňovali křesťanským poutníkům přístup na důležitá svatá místa spjatá s křesťanským náboženstvím, přivedlo evropské národy k myšlence osvobození Svaté země od islámské nadvlády. Ze sevření kletěmi arabské světové říše jim měla dopomoci tato „obrana útokem“. Na vzniku křížového hnutí má významný podíl papež **Urban II.** (1088–1099), který také dal

podnět mnoha kazatelům, aby šířili myšlenku křížových výprav spolu se slibem odpustků. První tažení bylo zahájeno roku 1096. Jako plod *křížových výprav* vznikly tzv. rytířské řády.¹⁹

Třinácté století

Papežství na cestě od nezávislosti k nárokům na supremaci

Úspěch, dosažený wormským konkordátem, papežům nestačil, a spokojeni nebyli ani zástupci světské moci. Konflikty mezi představiteli církevní a světské moci pokračovaly nadále, a snad právě to vedlo některé papeže k tomu, že stále více zdůrazňovali své ambice být nejen řídicí silou v oblasti duchovní, ale stát se také nejvyššími rozhodčími nad světskou mocí. Nejvýznamnější měrou k tomu přispěla obratná politika papeže **Inocence III.** (1198–1216), jenž využil iniciativy mnoha evropských panovníků mimo Římskou říši, kteří se přihlásili k lennímu vztahu k Apoštolskému stolci. Posílila se tím jejich vlastní nezávislost vůči univerzalistickým nárokům římského císařství.

Historiografie mnohdy hodnotí kladně posílení emancipace politických národů Evropy, k níž papežství napomohlo. Postup Inocence III. byl však v rozporu s původním středověkým ideálem nadnárodního společenství křesťanských národů. Papežové ve snaze dosáhnout uznání, že jsou rozhodčími také nad světskou mocí, začali usilovat o oslabení světské moci tak, že napomáhali její atomizaci. Likvidace *rovnováhy mezi církevní a světskou mocí*, jednoho z nejobdivuhodnějších jevů středověku, ovšem byla spíše ke škodě než k užitku.

Čtvrtý lateránský koncil 1215

Prosadil v církvi větší kázeň. Stanovil, že každý člen církve má závazek přijmout svátost smíření a Eucharistie aspoň jednou do roka. Posílil nároky partikulárních církví (diecézí) na autonomii ve vztahu k moci místních panovníků.

Právotvorná činnost za pontifikátu Řehoře IX.

Byl to papež Řehoř IX. (1227–1241), kdo navázal na mohutné dílo Graciánovo a uložil profesoru práv boloňské univerzity dominikánu *Rajmundovi z Peňafortu*, aby je dokončil jak sebráním těch právních předpisů, které Gracián opomněl, tak uspořádáním všech dalších, které byly od té doby vyhlášeny. Rajmund je zpracoval a odevzdal roku 1234 papeži jednotnou sbírku všech předpisů „*mimo Graciána ležících*“. Proto byla nazvána též *Liber Extra*, oficiálně **Dekretály Řehoře IX.**

Za veřejnou neboli autentickou je označována proto, že byla vydána zákonodárcem – papežem. Byla promulgována bulou *Rex pacificus* a slavnostně zaslána univerzitám v Paříži a Bologni. Za výlučnou čili exkluzivní je označována proto, že uplatněním zásady „*lex posterior derogat priori*“ zrušila účinnost všech papežských předpisů a kanonických právních norem, které nebyly uvedeny v ní nebo ve sbírce Graciánově.

Liber Extra je rozsahem druhou největší středověkou sbírkou kanonického práva. Má docela jiné členění než Gracián. Skládá se z pěti knih s názvy, které zavedl Bernard z Pavie. Knihy se dělí na tituly a ty zase na kapitoly. Počínaje touto knihou neobsahují středověké ka-

¹⁹ byli to především *johanité*, založení již před křížovými výpravami r. 1050, dnes známí jako *maltézští rytíři*, dále *templáři* (založení r. 1118), *němečtí rytíři* (schválení r. 1191) a *lazarité*.

nonickoprávní předpisy kánony, ale kapitoly, označované však rovněž zkratkou *c.* Příklad citace z této knihy: c 1 X V 23 = první kapitola knihy Extra, pátá kniha, 23. titul. Exegeté Dekretálů se nazývají *dekretalisty*.

Zákaz ordálů

Uvedený rozvoj kanonického církevního práva, jež se stalo spolu se soukromým právem římským základem evropské právní kultury, bývá hodnocen jednoznačně kladně. Bezesporu přispěl také k rozvoji právní jistoty v církvi i středověké společnosti. To bylo posíleno ještě definitivním zákazem ordálů (převzatých ze starogermánského právního myšlení) papežem Řehořem IX.

Církevní inkvizice

Avšak za pontifikátu téhož papeže Řehoře IX. došlo ke zřízení **církevní inkvizice**, tj. instituce, na níž zpravidla pohlížíme jako na projev temné stránky středověkého života. Došlo k němu roku 1231. Již dříve náleželo vyhledávání osob podezřelých z bludařství (*hereze*) biskupům, jak o tom svědčí především konstituce *Ad abolendam* vydané za papeže Lucie III. Veronským koncilem v roce 1184. Avšak ústředně řízená inkvizice byla zřízena až po křížáckém tažení proti albigenským katarům (1209–1229).

Řízení před církevní inkvizicí nemělo vždy za následek ty nejtvrďší postihy, tj. vydání obviněného světskému rameni (*bracchium saeculare*) k potrestání popravou či upálením.²⁰

Za znalce bývali k inkvizičnímu procesu povolávání vzdělaní příslušníci žebravých řádů, zejména dominikáni, a ti při své nezávislosti zpravidla nepřipustili, aby byl proces ovlivňován osobní záští. Osvobození obviněných, kteří byli nařčeni neoprávněně, stejně tak jako ukončení procesu pokáním obviněného a jeho následným propuštěním bývalo běžné.²¹

Bula *Ad extirpanda* papeže Inocence IV. z roku 1252 dokonce dovolila inkvizičním tribunálům, aby používaly ve výjimečných případech útrpného práva.

Je smutnou okolností, že v pozdním středověku k tomu napomáhala také samotná církevní inkvizice a všechny osoby, které při ní působily. Jen malou omluvou je, že řízení bylo ve většině evropských zemí vyrváno z rukou mnohem méně spolehlivé moci světských zeměpánů. Druhý vatikánský koncil ve své deklaraci o náboženské svobodě „*Dignitatis humanae*“ z roku 1965 měl na mysli i inkvizici, když přiznal, že se v dějinách církve „někdy vyskytl způsob jednání méně odpovídající duchu evangelia, ba dokonce mu odporující“. Na druhé straně však koncil trvá na tom, že „vždycky zůstávalo učením církve, že nikdo nesmí být k víře nucen“ (DH 12).

Volba a rezignace papeže Celestina V. (1294)

Po krátké krizi při volbě papeže zvolil v té době nepříliš početný sbor kardinálů za papeže skromného poustevníka čistých mravů, ale nepříliš vzdělaného a řízení neschopného, který ani neopustil svou prostou chýši na dvoře neapolského panovníka. Po několika měsících se svobodně svého papežského úřadu vzdal.

²⁰ Již roku 1220 se poprvé zavázal císař Fridrich II., že bude postihovat heretiky tresty, které prvně stanovil Lateránský koncil (1215).

²¹ Tím se inkviziční řízení liší od procesů, inscenovaných totalitními režimy dvacátého století, jejichž rozsudky byly často předem stanoveny, a to jinde než u soudu.

Papež Bonifác VIII. (1294–1303)

Na místo Celestina byl zvolen schopný a právnicky zdatný Bonifác VIII., autor třetí sbírky dekretálů pod názvem *Liber sextus*, sbírky veřejné a výlučné, zařazené později do svodu práva zvaného Corpus Iuris Canonici. Tento papež později svým maximalistickým přístupem k pojetí vlastního úřadu způsobil velké napětí, zejména ve vztahu k francouzskému království.

14. století

Unam Sanctam

Ambice papežů stát se vrchními lenními pány vyprovokovaly prudký odpor vládců dvou nejsilnějších světských obcí: říše římské a království francouzského. Vrcholným způsobem vyjádřil papežské nároky na supremaci v oblasti světské moci právnicky vysoce erudovaný papež **Bonifác VIII.** známou bulou *Unam Sanctam* z roku 1302. Rozvinul v ní teorii dvou mečů, které prý svěřil Kristus církvi. Meč moci duchovní má církev užívat sama, meč moci světské má svěřovat panovníkům. Oba meče jsou tedy v rukou církve; světské moci je svěřen meč pouze proto, aby jej používala pro církev: „je v ruce králů a vojáků, avšak pouze za souhlasu a strpení kněze. Patří se však, aby byl jeden meč druhému podřízen a světská autorita se podřizovala duchovní moci... Duchovní moc musí světskou moc ustanovovat a soudit, jestliže nebyla dobrá.“ (DS 873) Francouzský král **Filip IV.** dal za to papeže uvěznit na hradě Anagni a přinutil pozdějšího papeže **Klementa V.**, aby roku 1310 bulu *Unam Sanctam* odvolal (tento akt je dnes považován za neplatný).

Reálná síla papežů spočívala více v morální autoritě než v užívání násilných prostředků a nestačila na to, aby získala primát či dokonce nadvládu také v oblasti světské moci. Teoretickými odůvodněními těchto nereálných ambicí papežové té doby poškodili svou vlastní autoritu.

V dnešní době se snažíme posuzovat činy a prohlášení Bonifáce VIII. a jeho předchůdců spravedlivěji. Usilujeme o pochopení všech důvodů, které je k jejich prohlášením vedly. Chápeme však i druhou stranu sporu a neudivuje nás, že se papežská prohlášení interpretovala jako plná pýchy a vládychtivosti. Účel a smysl duchovní moci je v oblasti duchovní, a proto činy a slova jejich reprezentantů byly a jsou posuzovány přísněji než činy a slova představitelů moci světské.²²

Je smutnou okolností, že v pozdním středověku k tomu napomáhala také samotná církevní inkvizice a všechny osoby, které při ní působily. Jen malou omluvou je, že řízení bylo ve většině evropských zemí vyrváno z rukou mnohem méně spolehlivé moci světských zeměpánů.²³

²² Od doby Bonifáce VIII. prodělalo v těchto otázkách významné změny také učení Katolické církve, takže v pastorální konstituci Druhého vatikánského koncilu *Gaudium et spes* z roku 1965 čteme: „Kdo se věnuje službě Božího slova, musí užívat metod a prostředků vlastních evangelium, které se v mnohém liší od prostředků pozemské obce“ (GS 76).

²³ Druhý vatikánský koncil ve své deklaraci o náboženské svobodě „*Dignitatis humanae*“ z roku 1965 měl na mysli i inkvizici, když přiznal, že se v dějinách církve „někdy vyskytl způsob jednání méně odpovídající duchu evangelia, ba dokonce mu odporující“. Na druhé straně však koncil trvá na tom, že „vždycky zůstávalo učením církve, že nikdo nesmí být k víře nucen“ (DH 12).

První – zatím ještě legální – vládnutí papežů v Avignonu

„Babylónským zajetím“ církve bývala nazývána doba, kdy *řádně zvolení* papežové ne-sídlili v Římě, ale v **Avignonu** (1309–1377) na francouzských hranicích. Dnes už ani dějepisci, kteří jsou katolíky, zpravidla toto jednostranně negativní hodnocení nesdílejí. Přenesení papežského sídla do Avignonu bylo nepochybně produktem francouzského politického vlivu na papežství, který zesílil po kontroverzi, kterou vyvolala Bonifácova bula *Unam Sanctam* a který byl od té doby zajištěn také tím, že za papeže byli v té době voleni výlučně Francouzi. Vedle této slabosti však toto řešení, míněné jako dočasné, přineslo ústřední církevní správě klid k výkonu řídicí funkce, který v neklidném Římě neměla. Stinnou stránkou avignonského papežství bylo, že dobrou propracovanost finančního systému zneužívalo tak, že bývá označováno za fiskální vydržidušství, jaké dříve ani později nepřipadalo v úvahu.

Klementiny

Druhý papež francouzského původu Jan XXII. vydal další sbírku papežských dekretálů, kterou pořídil jeho předchůdce *Klement V.* Je to sbírka veřejná a nevýlučná. Známkou dobrého vychování Janova je, že ji neuveřejnil pod svým jménem, ale pod jménem skutečného autora. Používána je zkratka *Clem.* (od: Clementinae).

Vlastní výnosy Janovy sebral až na konci 15. století pařížský právník Jan Chappuis.

Papežské schisma

Velkým neštěstím pro celou církev bylo, že po návratu papežů do Říma došlo k *papežskému schismatu*, při němž se dalo po právní stránce velmi těžko posoudit, která z papežských linií je pravá.

Obnovení Avignonu jako papežského sídla

Protože katolíci si předtím navykli nalézat papeže v Avignonu, který byl navíc i geograficky blíže středu katolického světa, bylo nasnadě, že jedna z papežských linií použila tohoto města jako svého sídla.

Počátky konciliarismu

Jako vyrovnání zesílených papežských nároků na supremaci nad světskou mocí a v důsledku rozdělení církevní správy v době papežského schismatu se v církvi rozvinula myšlenka *konciliarismu*. Shromáždění všech biskupů katolické církve, nástupců apoštolů, tj. *ekumenický koncil*, měl přinést východisko z těžko řešitelné krize. Konciliarismus v té podobě, podle níž *koncil jakoby stál nad papežem*, se nakonec v katolické církvi neprosadil a jeho jakékoliv praktické vlivy jsou již předem vyloučeny platným kanonickým právem.

15. století

Pisánský koncil a jeho důsledky

První pokus o řešení schizmatu cestou koncilu ztroskotal, přestože díky ochotě mnoha států zachovat neutralitu ve sporu mezi papeži byly k tomu nastoleny příznivé podmínky. Koncil, který se konal roku 1409 v italské Pise, však neměl faktickou možnost donutit prete-denty (Benedikta XIII. a Řehoře XII.) k odstoupení a naopak volbou svého vzdoropapeže Alexandra V. a po jeho smrti dalšího vzdoropapeže Jana XXIII. nastolil *trojpapežství*.

Stoupence pisánského koncilu českého krále Václava IV. natolik popudil protipisánský postoj příslušníků bavorského, saského a slezského hlasu na pražské univerzitě, že téhož roku 1409 vydal **Kutnohorský dekret**, kterým se poměr hlasování národů na pražské univerzitě obrátil ve prospěch hlasu českého.

Kostnický koncil

Úspěšný v likvidaci papežského schismatu byl až Kostnický koncil (1414–1418). Účinnost jeho zásahu byla podepřena autoritou a mocí císaře Zikmunda Lucemburského.²⁴ Odstoupením platného papeže Řehoře XII. (1415), odsouzením protipapežů Jana XXIII. a Benedikta XIII. a volbou nového papeže Martina V. (1417) bylo schizma překonáno.

Kostnickému koncilu se podařilo papežské schisma odstranit, aniž by konciliaristická idea (idea nadvlády koncilu nad papežem) na něm prosazovaná zvítězila.

Myšlenka *conciliarismu*, podle níž ekumenický koncil stojí nad papežem, sloužila původně jako určité vyrovnaní zesílených papežských nároků na supremaci nad světskou mocí. V době papežského schismatu se však navíc zdálo být svolání ekumenického koncilu řešením otázky papežského schismatu.

již Na Kostnickém koncilu byly uzavírány konkordáty, kde hlasovaly vedle kardinálského kolegia čtyři „národy“: Italové, Francouzi, Němci a Angličané. „Tyto kostnické konkordáty nebyly jako moderní konkordáty smlouvami mezi církví a státem, nýbrž (s výjimkou anglického, který platil provždy) ujednáním omezeným na pět let mezi papežem a koncilními národy.“²⁵

Významnými byly také později uzavřené konkordáty s německými knížaty (1447) a vídeňský konkordát s celou římskou říší (1448), které přispěly k vyřešení krize, způsobené svévolně pokračujícím Basilejským koncillem.

Basilejský koncil (1431–1449) a pokračující konciliarismus

V duchu konciliarismu se neslo jednání Basilejského koncilu, který však papež Eugen IV. později přeložil do Florencie a poté do Ferrary, zatímco část účastníků v Basileji svévolně pokračovala v jednání, považovaném dnes za neplatné, a zvolila dokonce vzdoropapeže Felixe V. (1440–1449), takže na čas opět v církvi zavládlo jedno z krátkodobých papežských schismat.

Pro církevněpolitický vývoj v Čechách a na Moravě byl Basilejský koncil důležitý dojednáním *basilejských kompaktát* (1436). Jimi byly uznány nejen *čtyři pražské artikuly*, ale

²⁴ Ideovou základnu konciliarismu vyjadřuje koncil v dekretu *Haec sancta*: každý křesťan, i sám papež, se musí koncilu podřít ve věcech víry, překonání schizmatu a reformě církve.

²⁵ JEDIN, H., *Malé dějiny koncilů*, s. 54

také majetkový *status quo* po husitských válkách, kdy velká část majetku církevních institucí byla zabrána jak utrakvistickou, tak katolickou šlechtou.

Počátky galikanismu (1438)

Francouzský král Karel VII. vydal roku 1438 v Bourges zákon pro francouzské království pod zvláštním jménem *Pragmatická sankce*. Na jeho základě se některé dekrety Basilejského koncilu staly státními zákony. Tím byl položen základ *galikanismu*, politicky motivovanému úsilí o nezávislost francouzské církve na papežství a o její postavení do služeb státu. „Francouzská církev“ je podle ideologů galikanismu považována za „nejstarší dceru“ církve obecné. Podle nich se má za to, že je pro tuto zvláštní zásluhu od počátku vybavena mimořádným postavením a privilegii.

I když pozdější král Ludvík XI. na naléhání papeže Pia II. v roce 1461 Pragmatickou sankci zrušil, galikánské tendence se brzy objevily v konkordátu z roku 1516, kterým se francouzskému králi postupuje jmenovací právo na držitele církevních obvodů, kdežto papež jmenované osoby pouze potvrzuje. Toto *iūs nōinatiōnis* je jedním z principů dále popsaného *jurisdikcionalismu* čili *státního církevnictví*, typického pro osvícenský absolutismus.

Pád Cařihradu (1453)

Papežství však v té době ztrácelo svoji někdejší mobilizační sílu vůči evropským národům. Piovi II. se podobně jako jeho pretendenti nepodařilo svolat křížovou výpravu křesťanských panovníků proti Turkům. Turci již před polovinou 15. století obsadili území na Balkáně, obešli Konstantinopol z evropské strany, sevřeli do kleští, roku 1453 dobyli a následně pronikli hlouběji do Evropy. Cařihrad byl přejmenován na Istambul a stal se hlavním městem Turecké říše, zvané otomanskou. Křesťanská katedrála Hagia Sofia v Istambulu byla přebudována na islámskou mešitu. Úspěšně poturečtění a islamizace *Anatolie*, probíhající postupně od 11. do 15. století (od bitvy u Manzikertu 1071), bylo následováno pokusem o postupné poturečtění a islamizaci *Rumelie* – Turky ovládané Evropy.

Návrh krále Jiřího z Poděbrad na obranný spolek proti Turkům

Na dobytí Cařihradu Turky reagoval mimo jiné i český král Jiří svým návrhem na vytvoření nového spolku evropských panovníků proti Turkům, kteří by společnou akcí čelili nebezpečí uchvácení Evropy islámem. Mnozí v jeho koncepci spatřují již moderní koncepci bezpečnostního svazku typu spojených národů. Návrh však nepočítal s účastí papeže a snad ani nedorazil k adresátovi – francouzskému králi Ludvíku XI.

Zrušení kompaktát (1462)

Papež Pius II. roku 1462 prohlásil kompaktáta za neplatná pod záminkou, že prý byla dána pouze pro první husitskou generaci. Tím došlo roztržce mezi papežem a českým králem Jiřím z Poděbrad.

Kutnohorský náboženský mír (1485)

Náboženské napětí v Čechách bylo roku 1485 vyřešeno až v následující vladislavské době, a to na zemském sněmu zasedajícím v Kutné Hoře. Sněm výslovně garantoval rovnost katolické a kališnické konfese a svobodu víry, a to nejen pro příslušníky tří privilegovaných stavů, ale i pro jejich poddané. Vycházel z koncepce víry jako Božího daru, který není možné vynucovat. Dohoda, platná původně do roku 1512, byla tohoto roku prodloužena na neurčito.

Počátek španělské a portugalské státní inkvizice (1492)

Roku 1492 dokončila spojená Kastilie a Aragonie staletý zápas o vymanění iberského poloostrova z arabské okupace. Emirát granadský byl dobyt a připojen ke Španělsku, arabští Maurové vytlačeni zpět do Maroka.

Krutou daní za úspěšnou národně osvobozenickou *reconquistu* bylo vypovězení nejen muslimů, ale i židů ze Španělska. Zůstat mohli jen ti, kdo se dali pokřtít. Nebylo pochybností, že mezi nimi byli mnozí, kteří tak učinili jen na oko. A byli v trvalém podezření, že jsou ve spojení s nepřitelem za průlivem.

Panující manželská dvojice si vyžádala na papeži privilegium, aby namísto církevní inkvizice mohl král sám jmenovat inkvizitory a ujal se svou státní mocí procesů proti heretikům. Tam vznikla **královská inkvizice**, trvající téměř tři staletí (až do roku 1781). Byla součástí španělské obdoby galikanismu – nadvlády absolutistického státu nad církví, zvané **regalismus** (od lat. rex = král). Královská inkvizice ve Španělsku (a záhy nato i v Portugalsku) byla používána nejen jako projev náboženské nesnášenlivosti, ale i z obranných politických důvodů. Množství odsouzených a upálených zde bylo nesrovnatelně vyšší než v ostatní Evropě.

Sláva a stíny renesančního papežství

Renesanční papežství čím dále tím více nabývalo na významu kulturním velkorysou podporou umění a humanistické vzdělanosti, zároveň však výrazně poklesla jeho mravní úroveň.

Patrimonium Petri se teprve v průběhu 15. století mění ve *skutečný stát*. Papežové se soustředili na upevňování církevního státu, zavedli v něm nepotistický systém rozdělování jeho lén mezi své příbuzné a vměšovali se do politických intrik a bojů vzájemně soupeřících italských území i šlechtických rodů.

Určitým gestem, upomínajícím na někdejší papežský universalismus, je bula Alexandra VI. „*Inter caetera divinae*“, vydaná roku 1493, v níž papež reaguje na Kolumbovy objevitelské úspěchy a rozděluje podle jednoho poledníku na světovém glóbu zájmové sféry Španělska a Portugalska pro jejich budoucí koloniální expanzi. Vše na západ od tohoto poledníku má být ve správě Španělů, vše na východ od něho ve správě Portugalců. Portugalcům jsou tedy svěřena území pozdější Brazílie, celé Afriky a celé Indie.